

- PELLEN, René (2006a): «Transcription des incunables, histoire de l'écriture et diachronie. Étude critique de l'édition du Ve centenaire de la *Gramática castellana* par Esparza et Sarmiento (1992)», *Bulletin Hispanique*, 108/1, p. 67-222.
- PELLEN, René (2006b): «La *Gramática castellana* de Nebrija (1492): teoría y práctica de una reforma ortográfica», *Incipit*, 25-16, p. 463-509.
- PELLEN, René (2010): «Nomenclature et richesse lexicale dans le *Vocabulario* de Nebrija (c. 1495)», dins LE TALLEC-LLORET, Gabrielle (ed.): *Vues et contrevues*. Limoges: Lambert-Lucas, p. 259-266.
- PELLEN, René (2011): *Categoría gramatical y lexicografía en el «Vocabulario» de Nebrija (c. 1492)*. Lugo: Axac.
- PELLEN, René (2012): «Nebrija en la historia del español: el léxico de la *Gramática castellana* (1492) no recogido en el *Vocabulario* (c. 1495)», *Boletín de la Real Academia Española*, 92/36, p. 261-300.
- PELLEN, René (2014): *Técnica lexicográfica en el «Vocabulario» de Nebrija (s. 1495)*. Lugo: Axac.
- PELLEN, René / TOLLIS, Francis (2011): *La «Gramática castellana» d'Antonio de Nebrija. Grammaire d'une langue, langue d'une grammaire*. Limoges: Lambert-Lucas.
- TOLLIS, Francis (1998): *La Description du castillan au XVIe siècle: Villena et Nebrija. Sept études d'histoire linguistique*. Paris: L'Harmattan.
- TOLLIS, Francis (2005): «La Réforme de l'orthographe par Nebrija et son application dans le texte de sa *Gramática castellana* (1492): du manuscrit aux incunables et à leurs transcriptions modernes», dins CAMPOS SOUTO, Mar (ed.): *Del 'Libro de Alexandre' a la 'Gramática castellana'*. Lugo: Axac, p. 155-172.

PÉREZ SALDANYA, Manuel / ROCA RICART, Rafael (ed.) (2018): *Del manuscrit a la paraula digital. Estudis de llengua i literatura catalanes / From Manuscript to Digital Word. Studies of Catalan language and literature*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 439 p.

Aquest volum surt publicat sota els auspicis del grup IVITRA (Universitat d'Alacant), d'una més que llarga i reconeguda trajectòria. És el núm. 16 de la seva col·lecció «Research in Linguistics and Literature. Studies, Editions and Translations», publicada per la prestigiosa editorial John Benjamins —una col·lecció que, en el moment d'escriure aquesta ressenya, ja arriba al volum núm. 27, prova clara de la infatigable tasca impulsora de la recerca que duu a terme aquest Institut Superior d'Investigació Cooperativa.

Però al costat d'IVITRA, cal situar-hi el nom de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, ja que a l'origen de la publicació hi ha el XVIIè Col·loqui de l'AILLC, celebrat a València durant el juliol de 2015. Aquesta circumstància determina el caràcter de miscel·lània del volum, amb l'inconvenient que això suposa: la diversitat de temes i d'àrees de recerca sobre els quals versen els seus textos, com a reflex dels diferents àmbits en què es dividia l'esmentat Col·loqui —tant de llengua com de literatura catalanes, i abraçant els segles que van del xv al xxi—, fa que probablement no gaires filòlegs i filòlogues estiguin disposats a adquirir-lo, si no és que comparteixen un tan ampli ventall d'interessos (preu a banda).

Això no obstant, i en contrapartida, la varietat d'aquests estudis fa que una gran quantitat de professionals i estudiants de la filologia es puguin sentir atrets per algun o uns quants dels textos, elaborats per especialistes en les respectives matèries.

El volum es divideix en tres apartats, que es corresponen amb sengles àmbits de l'esmentat Col·loqui: «Cultura i llengua dels s. xv al xviii», «Cent anys de literatura catalana: 1859-1959» i «Multilingüisme i interculturalitat». No era l'única estructuració ni ordenació possibles, ja que els textos també s'haurien pogut separar pels dos grans àmbits de la filologia catalana: els estudis sobre llengua i els dedicats a la literatura, sigui quina sigui l'època que tractin i el seu enfocament metodològic. Però el fet de respectar la distribució original dona coherència cronològica sobretot als dos primers blocs: el primer

abraça l'Edat mitjana i la moderna, i el segon, el que encara avui dia la historiografia literària anomena època contemporània, per bé que hauria calgut canviar els noms d'ambdós blocs respecte als dels corresponents àmbits temàtics del Col·loqui de València, ja que en el primer bloc hi ha dos estudis que arriben a tractar textos del s. XIX, i en el segon tots els estudis s'ocupen només d'obres de la primera meitat, o no gaire més enllà, del s. XX (mentre que al Col·loqui sí que s'hi van llegir aportacions que feien referència a la segona meitat del s. XIX). El tercer apartat, «Multilingüisme i interculturalitat», format sobretot per estudis de tipus lingüístic, s'emmarca entre principis del s. XX i l'inici del XXI.

Justifica una part del títol del volum, *Del manuscrit a la paraula digital*, el primer estudi del bloc inicial, «La traducció castellana quatrecentista del *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs* de Jafudà Bonsenyor», de Maria Conca i Josep Guia, ja que el seu objectiu és col·lacionar, des d'un enfocament lingüístic i paremiològic, l'esmentada traducció amb el text original català de l'obra, escrita a finals del s. XIII i que s'ha conservat en vuit testimonis manuscrits.

L'aplicació d'una perspectiva lingüística a l'estudi d'obres literàries és igualment present en altres textos d'aquest bloc. A «L'univers literari femení de l'Edat moderna a l'àmbit català: textos i llengües de l'esfera monàstica», Verònica Zaragoza Gómez —prosseguint els seus estudis sobre la producció escrita de les religioses d'aquesta època— mira d'esbrinar les raons de la tria lingüística (sobretot entre el català i el castellà) en els textos d'aquestes escriptores dels s. XVI-XVIII, que comprenien des de biografies i cartes fins a poesies, passant per tractats devots i també didàctics.

Un altre tipus d'obres, concretament les teatrals, són abordades per Albert Rossich a «Llengua i dialecte al teatre català (segles XVI-XIX)». Com una prolongació de la seva monografia (escrita amb Jordi Cornellà) *El plurilingüisme en la literatura catalana* (2014), Rossich se centra aquí en les obres dramàtiques d'Edat moderna en què un personatge, el del graciós, és caracteritzat mitjançant l'ús d'una varietat dialectal. I encara un altre tipus de textos, els de la literatura popular, són l'objecte d'estudi de Joaquim Martí Mestre a «Els textos popularistes valencians dels segles XVIII i XIX i la lexicografia catalana», en què l'anàlisi lingüística aplicada a poesies, col·loquis, obres de teatre, etc., aporta dades sobre l'àrea geogràfica dels mots i sobre els processos de creació, canvi i interferència lèxiques durant els dos esmentats segles.

Només dos dels textos d'aquest primer bloc tenen un enfocament estrictament literari o, si més no, historioliterari. Abel Soler Molina, a «Italians contra catalans? Rerefons dantesca i circumstàncies històriques d'un episodi de *Curial e Güelfa*», se centra en un episodi d'aquesta novel·la, el del torneig de Montferrat, com a suport a la tesi que considera que aquesta obra fou concebuda a la cort napolitana d'Alfons el Magnànim —en sintonia amb els estudis que l'autor ha dedicat a l'autoria del *Curial*. I Eulàlia Miralles, a «Espais per a l'èpica: de Lepant a la guerra de Successió», ressegueix el caràcter èpic dels textos poètics generats, amb intenció sobretot propagandística, durant conflictes bèl·lics com la batalla de Lepant o les guerres dels Segadors i de Successió.

Són també dos els estudis d'aquest bloc, finalment, elaborats amb un enfocament estrictament lingüístic, ja sigui en relació amb la història interna de la llengua o bé amb la seva història social. En el primer d'aquests dos àmbits s'inscriu l'estudi de Josep E. Ribera, «“Aquells que hic parteixen e en van en altres parts no moren d'aquest mal”. La decadència del clític adverbial *hic* durant els segles XV i XVI», que analitza els factors que van causar la desaparició d'aquesta forma en entrar en conflicte amb els pronoms adverbials *en* i *hi*. I dins l'àmbit de la història social de la llengua se situa l'estudi d'Hèctor Moret i Hugo Sorolla, «La llengua catalana en la documentació administrativa de Fraga a la baixa edat mitjana i moderna: de la pervivència a la substitució», en què documenten la progressiva substitució del català pel castellà com a llengua institucional i de l'administració a la ciutat de Fraga entre el principi del s. XV i el final del s. XVI, tot anticipant un procés que es donaria més lentament en altres indrets de parla catalana.

El segon bloc temàtic del volum inclou textos diversos sobre autors i obres de la literatura catalana contemporània. Per bé que els quatre primers formen un conjunt perquè estan dedicats a l'estudi de la ironia —s'inscriuen dins el projecte ministerial *La ironia en la literatura catalana desde el «Modernismo» hasta 1939* (Universitat de València). M. Àngels Francés-Diez, a «La ironia com a estratègia de

subversió: paratextos en Caterina Albert i Mercè Rodoreda», estudia, aplicant-hi una perspectiva de gènere, algunes entrevistes, articles i pròlegs en què ambdues autores reflexionen irònicament sobre la seva condició d'escriptores. A «Les dues ironies de Dalí en el marc de l'avantguarda catalana», Vicent Santamaria de Mingo analitza les dues accepcions amb què l'artista emprava el mot en els seus escrits: l'una vinculada amb la cultura clàssica i l'altra, amb la modernitat. Patrizio Rigobon ofereix «Algunes observacions sobre la ironia espriuana», en què es detura en alguns usos irònics, i també en el de l'autoironia, en la narrativa dels anys trenta i en alguns textos de postguerra d'Espriu. Finalment, a «La ironia tropical de Josep Carner», qui signa aquesta ressenya analitza la perspectiva irònica des de la qual Carner expressava, en articles, la seva visió crítica de Costa Rica durant els anys que hi va fer de cònsol (1924-1926).

En contrast, els altres quatre textos d'aquest bloc presenten una gran diversitat temàtica i metodològica. Anna Esteve se serveix dels estudis autobiogràfics a «Un viatge a l'alteritat: *Hores angleses*, de Ferran Soldevila» per fer una lectura d'aquest dietari de l'historiador català. Un conte de Joan Santamaria és l'objecte d'estudi d'Antoni Maestre a «Sobre fractures traumàtiques i ideològiques: la guerra en "El carro dels morts" de Joan Santamaria», en què analitza el concepte de trauma i les conseqüències del conflicte bèl·lic en el protagonista del relat. La principal novel·la de la literatura catalana sobre la Guerra Civil, d'altra banda, i la seva complexa història textual i editorial, centren l'atenció de Patrizio Rigobon a «*Incerta glòria* de Joan Sales: viatge entre les edicions i les traduccions». Mentre que, per últim, a «Teatre i bilingüisme a la Barcelona de postguerra» Enric Gallén ressegueix les causes de l'ús del català i el castellà en els dramaturgs catalans entre els anys quaranta i seixanta del s. xx.

El darrer bloc temàtic del volum, «Multilingüisme i interculturalitat», l'integren nou textos, tots d'àmbit lingüístic excepte el de Caterina Valriu Llinàs, «Les llegendes sobre la Passió de Jesús a la tradició catalana», que pel fet de tractar de textos del nostre folklore potser hauria pogut anar a parar al primer bloc, al costat de l'estudi de Joaquim Martí Mestre, també dedicat a la literatura popular (amb el canvi del títol del bloc que apuntava més amunt). També hauria pogut incloure's dins aquest primer bloc (afegint un segle més al seu títol) l'estudi de Montse Gatell Pérez sobre «Els "altres catalans" a *Carrer Bolívia* de Maria Barbal. Ús de la llengua en la construcció de personatges», perquè, com en el cas del d'Albert Rossich, analitza l'ús de la llengua en personatges literaris. Tant l'estudi de Gatell com el de Valriu, a més, també podrien formar part del segon bloc (igualmente modificant-ne el títol) pel fet d'estar dedicats a textos literaris.

Els altres estudis d'aquesta part sí que són estrictament lingüístics. El de Joaquim Rafel i Fontanals, «Lingüística i diccionaris. Un dels reptes de la lexicografia actual», és el més extens del volum i també el més teòric, però amb l'objectiu últim d'estudiar l'aplicació pràctica de criteris lingüístics a la confecció dels repertoris lèxics que són els diccionaris. També té un enfocament teòric el text de Mercè Lorente, «Neologia verbal i tendències del canvi lingüístic», que analitza els processos de creació de nous verbs, un tipus de neologisme menys corrent que els de substantius i adjectius.

Dels altres estudis lingüístics, tres estan dedicats a temes i àmbits molt concrets. A «Usos lingüístics en famílies italo-catalanes i franco-catalanes. Famílies mixtes de Catalunya davant del català», Francesc Bernat i Baltrons i Rosa Maria Torrens Guerrini descriuen el comportament lingüístic d'aquestes famílies mixtes des del punt de vista de la llengua, incloent-li la transmissió de pares a fills. També estudia aquesta transmissió, però en famílies d'una localitat valenciana (Tavernes de la Valldigna), el text d'Àngela Lahosa, «La reversibilitat lingüística: un estudi de cas a la Valldigna», amb la particularitat que pren en consideració no sols la transmissió de pares a fills sinó també la de fills a pares. Els hàbits lingüístics de la comarca del Baix Ebre, finalment, centren l'atenció d'Aurèlie Saffroy a «El dir i el fer lingüístic dels tortosins: entre la voluntat i la confusió», que es fixa en els factors d'identitat i d'ideologia vinculats amb la tria de la llengua en aquesta zona bilingüe.

Els dos articles que queden justifiquen la segona part del títol del volum, *Del manuscrit a la paraula digital*: hem començat amb textos medievals manuscrits i acabem amb els actuals textos digitals. A «Els quaderns de camp d'Antoni M. Alcover en l'era digital», Maria-Pilar Perea explica el procés d'informatització dels quaderns de les excursions filològiques de Mn. Alcover i la seva cartografia, que permet, gràcies a la digitalització i als mapes creats, una nova visualització i interpretació d'aquests

materials lingüístics. I a «La paraula digital i els usos lingüístics escrits», Neus Nogué ressegueix algunes de les maneres d'escriure (errades incloses) generades pels nous mitjans tecnològics de què ens servim, tant en usos privats (com els SMS o els missatges de WhatsApp) com en usos públics (tant en l'àmbit dels usuaris com dels professionals de la llengua i de la premsa digital).

El volum es tanca amb dos útils índexs, que sempre són d'agrair: un de toponomàstic (amb una poc ortodoxa ordenació del llistat onomàstic per la inicial del nom de fonts en lloc de la del cognom) i un altre de conceptes.

La indiscutible utilitat filològica dels estudis d'aquest volum, cadascun en el seu àmbit, dependrà de tota la difusió que se'n pugui fer, de manera que professionals i estudiants dels respectius àmbits de recerca puguin arribar a tenir-ne coneixement. Aquest és un dels objectius de la present ressenya del llibre, que esperem que no sigui l'última que rebí.

Jordi MALÉ
Universitat de Lleida

PORTELL, Sebastià (ed.) (2018): *Amors sense casa. Poesia LGBTQ catalana*. Barcelona: Angle, 235 p.

Fa més de quaranta anys, Josep Maria Sala-Valldaura (1977) publicava una *Antologia de la poesia eròtica catalana del segle XX* que encara em sembla d'indubtable interès, tant pel projecte en si com per l'aportació final. El context és rellevant: un cop mort el dictador, el panorama editorial del nostre país començava a albirar unes llibertats que la censura del règim havia coartat, amb més o menys rigideses, durant dècades en l'ordre ideològic: l'univers eròtic havia estat una interdicció que al llarg dels setanta començava a recuperar part del territori vedat a les lletres i a les arts, tot incloent-hi el cinema. A hores d'ara, però, l'aposta de Sala-Valldaura no només actua com a metàfora d'aquell moment social i cultural, sinó que desenvolupa una doble mirada sobre la tradició literària de qui era, i és, poeta i investigador. Així, a la seva introducció subratllava els valors sociològics de la tria i reflexionava sobre els límits d'un concepte, com és l'erotisme, de vegades proper a l'amor i la pornografia. Un altre element que enriquia l'aposta era l'ordenament per «subtemes» i «actituds»; en lloc de l'ordre cronològic dels poemes, l'antòleg els encabia en vuit seccions plurals: eros i art, el desig, el goig, el cos, l'acte sexual, eros i crítica, eros oníric i eros i mort. Entre els autors, hi figuraven els grans noms de les estètiques modernistes, noucentistes i avantguardistes, tot passant pel realisme de postguerra fins als aleshores darrers noms, entre els quals destacava Francesc Parcerisas. Encertadament, hom llegeix en aquestes planes que «només aquells poetes que han trencat amb l'ortodòxia de llur societat hauran sabut deslliurar-se del tabú eròtic i sovintejar el tema» (Sala-Valldaura 1977: 16). Aquesta constatació reblava quan el compilador s'excusava per la presència d'una sola poetessa (Rosa Leveroni) dins una nota final (p. 46) i quan constatava la «normalització de la nostra moral "literària"» (p. 35) de la mà de dos poemaris que mostraven la irrupció de l'homoerotisme: el *Llibre de Daniel*, de Joan Ferraté, i *Desdesig*, de Narcís Comadira, ambdós editats l'any 1976.

Des de l'aparició d'aquest volum, han estat molt diverses les antologies que han intentat eixamplar la proposta de Sala-Valldaura amb una voluntat alhora joiosa i vindicativa, tot seguint o no explícitament el seu model. Recordem ara, a tall d'exemple, l'aposta d'*Eròtiques i despentinades. Un recorregut de cent anys per la poesia catalana amb veu de dona*, d'Encarna Sant-Celoni i Verger (2008), on aplegava «cent vint-i-nou poemes de seixanta-nou escriptores, un ventall que inclou autores de generacions ben disperses i que abasta, poc més poc menys, un segle» (Sant-Celoni i Verger 2008: 12). Amb raó, la poeta i crítica confirmava la invisibilitat de les escriptores en general i de les poetes en particular en el nostre sistema literari, especialment escandalosa quan hom pensava en erotismes. Cal indicar, però, que de forma fins a cert punt paral·lela al «model», *Eròtiques i despentinades* suggeria un diàleg entre les peces derivat no de la cronologia de llur redacció sinó de tres idees/elements molt suggestius que actua-